

ЗАКОНОДАВЧА БАЗА ДУХОВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

LEGISLATIVE BASIS OF SPIRITUAL EDUCATION IN UKRAINE

У статті проаналізоване законодавче й нормативно-правове забезпечення духовної освіти в Україні. Особлива увага приділена висвітленню цієї проблеми в таких міжнародних документах, як: Декларація ООН «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань», «Загальна декларація прав людини», «Міжнародна конвенція про права дитини», «Конвенція про захист прав і основних свобод людини», Конвенція ЮНЕСКО «Про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти», «Пакт про громадянські і політичні права» та в українській законодавчій базі, зокрема в законах України «Про освіту», «Про свою-боду совісті та релігійні організації», «Про вищу освіту». Висвітлено проблеми розвитку освіти, які унормовуються законами України, що регулюють суспільно-правові відносини в соціальному житті та проблемні питання щодо організації і забезпечення функціонування духовної освіти України. Досліджується досвід духовної освіти зарубіжних країн (зокрема, Австрії, Бельгії, Кіпру, Іспанії, Греції, Мальти, Польщі, Португалії, Чеської Республіки) та можливості використання тих чи інших варіацій в Україні. Зокрема, наукове дослідження виділяє два головні варіанти організаційного процесу викладання релігії в європейських країнах: перший – офіційно введений і реалізується самими школами навчальний курс релігійної освіти (Угорщина, Італія, Латвія, Литва, Німеччина, Фінляндія); другий – викладання знань про релігії здійснюється переважно в рамках обов'язкових гуманітарних курсів (Німеччина, Австрія, Фінляндія, Греція, Словаччина, Кіпр і Мальта). Особлива увага приділяється розкриттю значення духовної освіти в сучасному виховному процесі та її подальшому розвитку. У статті наголошується, що правове врегулювання духовної освіти в умовах світськості держави і свободи релігійного вибору її громадян сприяє гармонійному розвитку молодого покоління, вихованню кращих духовних якостей, задоволенню духовних шукач молодого покоління.

Ключові слова: освіта, закон, духовність, Конституція, школа, релігія, держава, установа, організація.

The article analyzes the legislative and regulatory support of spiritual education in Ukraine. Particular attention is given to the coverage of this issue in such international instruments as: the UN Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and Discrimination on the basis of Religion or Belief, the Universal Declaration of Human Rights, the International Convention on the Rights of the Child, the Convention on the Protection of Rights and fundamental freedoms "UNESCO Convention on combat discrimination in education", "Covenant on civil and political rights" and the Ukrainian legislation, including the laws of Ukraine "On education", "About ECS basic Income Owl and those religious organizations", "On Higher Education". The problems of the development of education, which are regulated by the laws of Ukraine, regulate social and legal relations in social life, and the problems of organization and maintenance of the functioning of the spiritual education of Ukraine are covered.

The experience of spiritual education in foreign countries (in particular, Austria, Belgium, Cyprus, Spain, Greece, Malta, Poland, Portugal, Czech Republic) and the possibility of using different variations in Ukraine are explored. In particular, scientific research identifies two main variants of the organizational process of teaching religion in European countries: the first – officially introduced and implemented by schools themselves religious education course (Hungary, Italy, Latvia, Lithuania, Germany, Finland); the second is that religion is taught predominantly through compulsory humanities courses (Germany, Austria, Finland, Greece, Slovakia, Cyprus and Malta). Particular attention is paid to revealing the importance of spiritual education in the modern educational process and its further development. The article emphasizes that the legal regulation of spiritual education in the conditions of secularity of the state and freedom of religious choice of its citizens promotes harmonious development of the younger generation, education of the best spiritual qualities, satisfaction of spiritual searches of the younger generation.

Key words: education, law, spirituality, Constitution, school, religion, state, institution, organization.

УДК 34.348+376(477)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2019.21.1-18>

Шульга Ю.С.,

аспірант кафедри педагогіки
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка

Постановка проблеми. Свобода і права як головні цінності людини закріплені у Конституції України та інших законах. Зараз наявна практична парадоксальна ситуація, коли визначається розвиток шкільної освіти в Україні на основі педагогічних досягнень історичного минулого, що в своїй більшості нерозривно пов'язані з діяльністю церкви, і водночас проголошується відділення школи від церкви. З огляду на задекларовані норми в освітніх питаннях в Україні продовжує формуватися освітня законодавча база. Формування правового поля освіти – одне з найбільш актуальних завдань функціонування, розвитку і реформування цієї галузі в трансформаційний період, який переживає зараз українське суспільство.

Незважаючи на те, що духовна освіта введена в світські школи, спірні питання до цих пір існують,

чи необхідна духовна освіта в житті дитини. Одні вважають абсолютно неприйнятною наявність таких предметів у школі, інші всебічно підтримують. Актуальність цього питання зумовлена і питанням про те, що значить релігія у житті людини, у вихованні особистості і громадянина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням нормативно-правового забезпечення присвячені праці таких учених та практиків України, як: М. Васін, Ю. Решетніков, Т. Дятлик, які аналізують діяльність та особливості функціонування різних закладів вищої духовної освіти в контексті зміни українського законодавства та світових тенденцій. Нині реформа освітнього процесу продовжується впевненими темпами, але в світлі подій, що мають місце в Україні, досить багато недоліків

та зауважень до правового регулювання духовної освіти.

Метою статті є аналіз стану духовної освіти в Україні та характеристика особливостей нормативно-правового регулювання духовного розвитку дітей у шкільних закладах з урахуванням досвіду духовної освіти в зарубіжних країнах. Невирішеними завданнями залишаються питання правового регулювання духовної освіти в дошкільних закладах, необхідність духовного розвитку дитини в процесі навчання в шкільних закладах, порядок визначення викладача, який буде викладати предмет у школі, його критерії відбору.

Виклад основного матеріалу дослідження. У міжнародних документах, а саме у ст. 26 «Загальної декларації прав людини» і статті 29 «Міжнародної конвенції про права дитини», вказано, що освіта дитини має бути спрямована на розвиток особистості, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини, на виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови і цінностей, національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження та до цивілізацій, відмінних від її власної [4].

Міжнародні стандарти, в тому числі з питань реалізації права вчити і вчитися релігії, отримувати богословські знання, є суттєвою складовою частиною свободи совісті і є додатковою гарантією вільного і повного розвитку людської особистості, закладені в: ст. 18 Загальної декларації прав людини (ООН, 1948); першому протоколі Конвенції про захист прав і основних свобод людини (ООН, 1950) та Конвенції ЮНЕСКО (1960) «Про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти»; ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (ООН, 1966); Декларації ООН «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань» (1981).

На основі цих міжнародних актів побудовані нормативно-правові документи про освіту в Україні. У ст. 31 Закону України «Про освіту» зазначено: державні та комунальні заклади освіти відокремлені від церкви (релігійних організацій), мають світський характер. Приватні заклади освіти, зокрема засновані релігійними організаціями, мають право визначати релігійну спрямованість власної освітньої діяльності [2].

Законодавча база в Україні закріплює духовно-моральні цінності і забезпечує певною мірою захист національних інтересів у сфері духовного життя українського суспільства, духовних потреб соціуму з урахуванням наявних об'єктів, суб'єктів, інститутів. Закони України визначають світський характер освіти в державі, на законодавчому рівні свідчать про відділення школи від церкви і релігійних організацій.

Вищезазначені нормативні акти говорять про те, що релігійні компоненти в освіті не тільки

допустимі, але і необхідні, оскільки відповідають заявленим вимогам, ставлять перед собою мету виховати гідну особистість, яка поважає культурні, історичні, релігійні традиції держави і народів, які проживають у ній, що особливо актуально для України, на території якої живуть численні народи і національності з різними віросповіданнями [8, с. 51].

Звертаючи увагу на досвід країн Європи, можна відзначити, що релігійна освіта включається в шкільну програму нарівні з іншими предметами і надається на вибір згідно з бажанням і віросповіданням учня.

Вивчення європейського досвіду вітчизняними та зарубіжними дослідниками, такими як І. Понкіно, Ф. Козирев, Ф. Сільвіо, Р. Джексон та інші, також показує, що відсутня уніфікована модель, єдиний підхід і в галузі правового регулювання та практичної реалізації релігійної освіти у світській школі. Національна свідомість кожної країни по-своєму розпоряджається своїм історичним надбанням і по-своєму формує ставлення до духовної спадщини, до культурної спадкоємності, в тому числі в сфері національної освіти. Разом із тим є і схожі риси: добровільність вибору, можливість вибрати вивчення релігійної культури своєї конфесії або курсу нерелігійної етики, вимога узгодження змісту релігійної освіти з представниками відповідної конфесії.

У низці держав (Австрія, Бельгія, Кіпр, Іспанія, Греція, Мальта, Польща, Португалія, Чеська Республіка) релігійна освіта організовується і контролюється релігійними громадами, які беруть на себе підготовку і відбір викладачів, визначення програм і апробацію підручників. У деяких країнах, наприклад в Угорщині, Італії, Латвії, Литві, Німеччині, Фінляндії, держава і релігійні громади співпрацюють у сфері освіти. В Австрії, Бельгії, Німеччині, Іспанії, Греції, Угорщині, Італії, Латвії, Литві, Люксембурзі, на Мальті, в Польщі, Португалії, Чехії, Словаччині викладачі релігії мусять мати сертифікат придатності, що видається релігійними громадами. Найчастіше в зарубіжних країнах прийнято релігійне конфесійне навчання факультативно або за вибором. Якщо воно обов'язкове, то від нього в основному можна звільнитися (так встановлено в Німеччині, Австрії, Фінляндії, Греції, Словаччині, на Кіпрі і Мальті) [12].

Конфесійне навчання релігії з організаційної та економічної точок зору підтримується державою, яка бере на себе оплату праці викладачів, надання приміщень і навчального часу тощо. Слід зазначити, що підтримка держави вибіркова і що тільки деякі релігії можуть викладатися, тому є критерії відбору.

Коротко можна виділити такі представлені в європейських країнах підходи. Перший – у школах офіційно (конституційно, спеціальним законом,

на основі положень укладеного між державою і конкретною релігійною організацією договору, розпорядженням органу управління освітою) введений і реалізується самими школами навчальний курс релігійної освіти: від курсу навчання релігії (наприклад, навчальні предмети: Закон Божий, Християнство, Біблія, Коран) до обов'язкового для всіх учнів релігійно-культурологічного курсу. Надається можливість заміни цього курсу на альтернативний навчальний курс іншої конфесійної спрямованості або етичний курс нерелігійної спрямованості [12]. Як приклади можна навести Австрію, Німеччину, Швейцарію, Фінляндію, Великобританію, Бельгію, Грецію, Іспанію, Італію, Ірландію, Румунію, Польщу, країни Балтії і колишньої Югославії. Релігійна освіта фінансується державою і може здійснюватися як штатними викладачами, так і фахівцями, яких світська адміністрація освітнього закладу або органу управління освітою вибирає зі списку кандидатів, представлених релігійною організацією (Іспанія, Італія).

Другий варіант – коли викладання знань про релігії здійснюється переважно в рамках обов'язкових гуманітарних курсів (історичні, літературознавчі, мовознавчі дисципліни, географія, філософія). Навчання релігійними організаціями учнів державних шкіл релігії (Закон Божий і аналоги) дозволяється в спеціально виділений день поза рамками обов'язкової освітньої програми, затвердженої державою, іноді – і поза державними школами. Як приклад можна навести Болгарію, Францію (за винятком Ельзасу) і Угорщину. Але і в цих країнах обговорюється можливість введення окремого курсу поглибленого вивчення культури релігії.

Приклади легального світоглядного виховання і церковної присутності в педагогічних та інших публічних просторах європейських і не тільки країн є позитивним ілюстративним матеріалом, коли йдеться про підвищення загальної культури, в тому числі і релігійної, в нашій багатоконфесійній і багатонаціональній країні. І, відповідно, розгортається це обговорення в тому числі на тлі духовних і культурних феноменів православ'я в Україні [11, с. 106].

Релігійна освіта в контексті шкільних курсів не ставить перед собою агітаційних цілей. Насамперед якусь необхідність такого кроку усвідомлює і деяка частина населення, погоджується з тим, що виховний момент в освіті грає важливу роль. Тобто компоненти духовної освіти, крім іншого, покликані прищепити учням норми моралі і моральності. І доводи скептиків, які бачать у введенні релігійної освіти якийсь політичний крок, на мій погляд, абсолютно неспроможні.

Отже, релігійні компоненти в світських школах мають право на існування в Україні. І зараз необхідно лише вдосконалювати методику навчання і на законодавчому рівні закріпити. Є кілька необхідних умов для викладання предмета, пов'язаного

з духовною освітою: вчитель мусить бути ретельно підготовлений, мати потрібну кваліфікацію, він не повинен агітувати, пропагувати або засуджувати релігію. Виключене будь-яке виконання різних обрядів на уроках, не повинні нав'язуватися будь-які певні модулі, методичний матеріал для вчителів і підручники для учнів мають бути ретельно підібрані, зміст курсу має бути погоджено з Міністерством освіти і науки.

Збільшення певної уваги до церкви, а також збільшення чисельності православних навчальних закладів почали сприяти виникненню змін в українському законодавстві та формуванню конституційно-правового поля державно-церковних відносин. Слід зазначити, що основи правового регулювання релігії і церкви першочергово визначалися Декларацією про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., а також законами України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р., «Про власність» від 26 березня 1991 р. (втратив чинність), «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12 грудня 1991 р. (зі змінами), «Про загальний військовий обов'язок» від 25 березня 1992 р. (зі змінами) та іншими чинними нормативно-правовими актами [9, с. 50].

Нині основним нормативно-правовим актом, що більш-менш регулює духовний розвиток, є Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Цей Закон дає право церковним управлінням створювати освітні установи на основі власних статутів і реєструвати їх відповідно до ст. 14 вищезказаного Закону. Отже, духовні навчальні заклади, які виникли в Україні до прийняття цього Закону, отримали право вільного розвитку.

Відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» для учнів світських і православних освітніх установ було встановлено рівні права. Так, у ст. 11 Закону зазначено, що релігійні управління і центри, відповідно до своїх зареєстрованих статутів (положень), мають право створювати духовні навчальні заклади для підготовки священнослужителів і служителів інших необхідних їм релігійних спеціальностей. Духовні навчальні заклади діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону. Громадяни, які навчаються у вищих і середніх духовних навчальних закладах, користуються правами і пільгами щодо відстрочення проходження військової служби, оподаткування, включення часу навчання до трудового стажу в порядку і на умовах, встановлених для студентів та учнів державних навчальних закладів. Нормами Закону врегульоване майнове становище релігійних освітніх установ [8, с. 140].

Отже, законодавчі акти відкрили перед церквою правові можливості релігійної освіти, а це своєю чергою сприяло збільшенню кількості пра-

вославних навчальних закладів в Україні.

Натепер у загальноосвітній школі впроваджені предмети духовно-морального спрямування з метою здобуття дітьми необхідних знань про різноманітні релігії і церкви, їх ролі в розвитку суспільства та громадянина. Міністерство освіти і науки України визначає певну необхідність вивчення у багатьох школах України предметів певного духовно-морального спрямування. У школах вивченням таких предметів охоплено значну кількість учнів, і динаміка цього процесу висхідна. З огляду на об'єктивні потреби суспільства, в школі пропонується також факультативне вивчення християнської етики чи іншого предмета релігієзнавчого характеру. Під час вивчення цього предмета діти дізнаються про наявність різних релігійних вчень, їх відмінності. У школярів формується критичне мислення в питаннях моральності, вони вчаться осмислювати свої вчинки не тільки з позиції власної вигоди, але і з точки зору моральних норм.

На уроках торкаються тем, які в багатьох сім'ях ігнорують, новий предмет розширює кругозір школярів. Введення такого предмета як альтернативи світської етики є першим кроком до вирішення проблемних питань з отримання учнями знань про релігію і церкву [8, с. 142].

Наступним нормативним актом є Закон України «Про вищу освіту». У цьому Законі закладені принципи інтеграції закладів духовної освіти в загальну систему вищої освіти України. Ця політика покликана зробити цю сферу більш відкритою для різних груп суспільства. Вищезазначений Закон розширює доступ до освіти, тому що дає змогу випускникам духовних закладів (які в основному належать церквам або конфесіям) продовжувати навчання в державних університетах. Але нині є поодинокі духовні навчальні заклади, які скористалися наданою законом можливістю отримати державну ліцензію та акредитацію своїх програм. Вони просто продовжують свою діяльність і надалі в автономному режимі, а це показує недостатність та недовіра певних законодавчих і регуляторних механізмів. Досить важливим є визначення в ліцензійних умовах і умовах акредитації специфічності цих закладів [8, с. 143].

Що стосується духовних навчальних закладів, то вони створюються релігійними організаціями і виконують підготовку духовенства та служителів. Серед них є такі: богословські університети, інститути, академії, семінарії, богословські коледжі тощо. У державних та приватних вищих навчальних закладах є ліцензовані та акредитовані програми за спеціальностями «Богослов'я (теологія)».

6 вересня 2014 року розпочався процес розвитку церковної освіти в нашій країні. Саме цього дня набув чинності новий Закон України «Про вищу освіту». Він дає можливість проходження ліцензування та акредитації вищим духовним навчальним

зкладам зі збереженням підпорядкуванням церкві. Крім того, закон визначає державне визнання документів про освіту, відповідні наукові ступені та вчені звання, видані духовними навчальними закладами [2].

У відповідності до ст. 3 Закону України «Про освіту» державна політика, яка реалізується у сфері вищої освіти, покладається на Верховну Раду України, а реалізація покладається на Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері освіти і науки [2].

Зазначимо, що державна політика у сфері вищої освіти ґрунтується на таких принципах:

1) сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти

протягом життя;

2) доступності вищої освіти;

3) незалежності здобуття вищої освіти від впливу політичних партій і релігійних організацій (крім вищих духовних навчальних закладів) тощо.

У цих принципах йдеться про те, що українським законодавством визначається право релігійних організацій здійснювати вплив на діяльність вищих духовних навчальних закладів.

Відповідно до законодавства духовні навчальні заклади, що виявляють бажання вносити інформацію про видані ними власні дипломи про вищу освіту до Єдиної державної електронної бази з питань освіти, зобов'язані пройти відповідну процедуру з ліцензування освітньої діяльності. Також вищі духовні навчальні заклади, які хочуть видавати дипломи державного зразка, зобов'язані пройти процедуру акредитації освітньої програми в Україні.

Закон змінює історичну несправедливість, яка порушує права осіб, які отримали документи про освіту, наукові ступені та вчені звання в закладах освіти України, якщо вони були видані до 6 вересня 2014 року. Вони можуть бути визнані за відповідною процедурою рівноцінними державним документам. Саме такі дії дають змогу цим особам працювати в державних установах: чиновникам, викладачам, учителям, вступати до магістратури, аспірантури, докторантури державних і закордонних закладів освіти.

Для проведення державної легалізації освітніх та наукових програм закладам освіти потрібно привести у відповідність свою організаційну структуру та посилити навчально-методичне забезпечення: розробити навчальні плани, навчальні та робочі програми з викладення предмета. Матеріально-технічна база у більшості навчальних закладів є достатньою [10, с. 10].

Слід зазначити, що важливою подією для подальшого розвитку системи освіти України стало ухвалення у вересні 2017 року Верховною Радою

України нової редакції Закону України «Про освіту». Цим Законом, зокрема, були внесені зміни до Закону України «Про вищу освіту». Відповідно до цих змін ученим радам вищих навчальних закладів надається право приймати остаточні рішення про визнання документів про вищу освіту, що видані навчальними закладами вищої духовної освіти, під час зарахування вступників на навчання. Окрім того, сам процес визнання документів про вищу духовну освіту, наукові ступені та вчені звання, які видані вищими духовними навчальними закладами, поширені і на відповідні документи, що були видані до 1 вересня 2018 року.

За останні півтора року до Комісії про визнання документів про вищу духовну освіту надійшло близько 1700 справ, ухвалено позитивних рішень про державне визнання 1013 дипломів вищих духовних навчальних закладів. Готуються накази про державне визнання ще 297 дипломів, а близько 300 справ перебувають у роботі.

Висновки. Таким чином, правове врегулювання духовної освіти в умовах світськості держави і свободи релігійного вибору її громадян дасть змогу повернути релігії її законне і споконвічне місце в системі освіти, адекватне її онтологічному і громадському призначенню, використанню духовної спадщини релігійної традиції нашої Батьківщини для сприяння гармонійному розвитку молодого покоління, виховання кращих духовних якостей, задоволення духовних шукань молодого покоління.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Закон України «Про вищу освіту» від 1.07.2014 р. № 1556-VII., Київ : Міністерство освіти і науки України, 2014.
4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. Офіційний текст. URL: <http://crimescor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/art>.
5. Концепція вищої духовної освіти. URL: <http://orthodox.org.ua/page>.
6. Концепція забезпечення якості вищої освіти в Україні. URL: http://dovira.eu/images/QA_concept_Final.pdf.
7. Локшина О. Еволюція реформ шкільної освіти в країнах Європейського Союзу. *Шлях освіти*. 2006. № 4. С. 19.
8. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України; редкол.: В.Г. Кремень (голова), В.І. Луговий (заст. голови), А.М. Гуржій (заст. голови), О.Я. Савченко (заст. голови) ; за заг. ред. В.Г. Кременя. Київ : Педагогічна думка, 2016. 448 с.
9. Пасько Н.А. Сутність та відмінні ознаки реформ вищої освіти. *Психолого-педагогічні науки*. 2013. № 2. С. 49–56.
10. Талалай М. Развитие богословского образования в духовных школах Украинской православной церкви. *Харьковские епархиальные ведомости*. 2002. № 1. С. 14.
11. Хромець В.Л. Нормативно-правове регулювання діяльності закладів вищої духовної освіти в умовах нового освітнього законодавства України. *Освітній дискурс. Гуманітарні науки*. 2018. Вип. 6. С. 104–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eddcsp_2018_6_12.
12. Філіпков Ю.С. Проблеми української системи освіти в контексті Європейської інтеграції. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/retrieve/19872/508630.pdf>.